

# JAVNI PROSTOR KOT LOKALNA RAZVOJNA PRILOŽNOST

UDK 71  
COBISS 1.02 pregl. znanstveni članek  
prejeto 21.2.2007

## PUBLIC SPACE AS A LOCAL DEVELOPMENT OPPORTUNITY

### izvleček

Turizem, podjetništvo in ostale, na kulturi temelječe panoge drobnega gospodarstva, postajajo osrednji motiv prostorskega razvoja slovenskega podeželja, ki se v obdobju zatona agrarnega sektorja sooča s strukturno in ekonomsko razvojno preobrazbo. Gre za alternativno zagotavljanje ekonomske blaginje nekdanjih agrarnih gospodinjstev in za nadomeščanje zaposlitvene praznine, ki je nastala z izpadom kolektivne zaposlitve v okviru velikih podjetij planskega gospodarstva. V fizičnem prostoru se takšne spremembe zrealizirajo v različnih oblikah organizacije storitev in dejavnosti, ki črpajo obstoječe danosti in posledično preoblikujejo arhitekturno in urbanistično podobo številnih naselij. Trženje potencialov in promocija prostora v širšem družbeno-ekonomskem okviru ne moreta biti prepuščena »samoorganizaciji«. Treba je oblikovati sistem, ki omogoča trženje in spodbujanje lokalnega gospodarstva – torej sistem organizacije javnih prostorov in objektov družbene infrastrukture, ki v prvi vrsti racionalno usmerja masovni turizem (prireditve, dogodki, srečanja ipd.) in spodbuja raziskovalno iskanje posebnosti posameznika v prostoru. Sistem mora omogočati strokovno sprejemljivo vključevanje in trženje javnih prostorov in objektov družbene infrastrukture, ki temelji na izrabi lokalnih in regionalnih specifik okolja. Spodbujati mora iskanje posebnosti okolja, s poudarkom na njihovem ohranjanju – trajnostnem razvoju ter povezovanju v širši kontekst (lokalno-nacionalno-nadnacionalno).

### ključne besede:

Podeželje, javni prostor, distribucija, Goriška brda.

### abstract

Tourism, entrepreneurship and other small scale industrial disciplines stemming from culture are becoming the central motif of spatial development in the Slovene countryside, which is confronted with structural and economic transformation in the ongoing period of agrarian decline. These are alternative mainstays of economic prosperity of the former agrarian households and filling the void that ensued after the demise of collective employment within the framework of centrally planned large companies. In physical space such changes are mirrored by various forms of services and activities that sieve from the extant resources and consequentially transform the architectural and urban image of numerous settlements. In the wider social-economic framework, marketing these potentials and promotion of space cannot be left over to "self-organisation". A system has to be devised that will enable marketing and stimulate local economies – meaning a system for organising public spaces and social infrastructure facilities, which could primarily rationally direct mass tourism (performances, events, meetings etc.) and stimulate a research quest of spatial peculiarities amongst individuals. The system has to enable professionally tested integration and marketing of public spaces and social infrastructure facilities, which grows from the use of local and regional spatial specifics. It has to support the quest for local distinctness, with emphasis on their safeguarding – sustainable development tied to a wider context (local-national-supranational).

### key words:

Countryside, public space, distribution, Goriška brda.

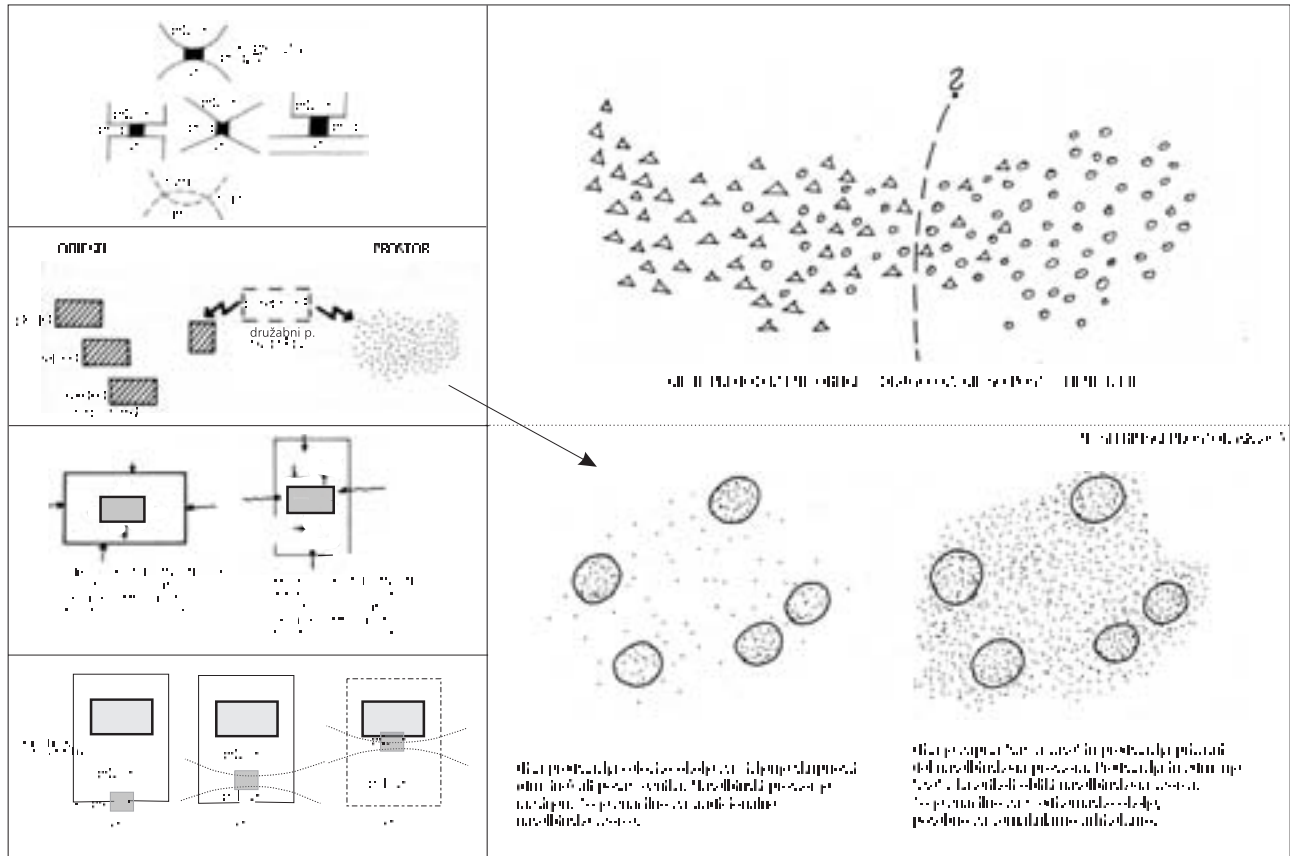
Dejavniki, ki so nekoč vplivali na oblikovanje posebnosti in edinstvenosti lokacije (npr. klima, lokalno gradivo, tradicija itd.), so postali navidezno nepomembni zaradi cenenosti in dostopnosti materialov ter novih tehnologij. Informacijska družba kulturne razlike v prostoru vedno bolj izenačuje s posploševanjem in univerzalnostjo. Prostor je s stališča dojemanja površine začel postajati vse manjši. Iz območij urbane zgoštvine ob prometnih koridorjih so se prek gosto razvejanega omrežja sekundarnih cest izoblikovali kratki dostopi v agrarno zaledje, ki postaja cilj samo uporabnikom in "nedeljskim izletnikom", ki iščejo "spomin na preteklo čase". Prometno lahko dostopna območja, z omejeno časovno oddaljenostjo od glavnih centrov, v evropskem merilu predstavljajo prednostne lokacije za stanovanjsko gradnjo in za delo ljudi v aktivnih svobodnih in drugih poklicih. Izgublja se raznolikost prostorov, ki ni več strukturna nujnost in rezultat razvoja ter s tem njuna identiteta. Kar je bilo nekoč del tradicije, danes vse bolj postaja samo estetska vrednota. Deloma se to dogaja zaradi vsesplošne tendence po opuščanju tradicionalnih vzorcev, ne le pri uporabniku, temveč tudi v stroki, ki je motivirana bolj s formalnimi učinki abstraktne ideje kot pa z razumevanjem, kako deluje okolje v realnem življenju.

Ob pregledu razvoja in spreminjanja osnovne bivalne enote, raziskovanju odnosa med celoto in posameznim delom, se srečamo z vprašanji, na kakšen način je kateri koli od teh objektov vključen v prostor in kako se njegova vloga v družbenem okolju spreminja ter kako upošteva številne zunanje in notranje vplive, kot so: umestitev v prostor, odnos do javnega prostora, odnos do odprtega prostora, odnos domačije do kmetijskega prostora

in ne nazadnje – odnos med objekti, ki tvorijo posamezno enoto. Izgrajeni objekt v trenutku svoje materializacije postane del prostora, zato njegovega pomena ne moremo razumeti v odnosu do sistema poselitve ali vzorca naselbine (še najmanj pa do komunikacijskih odnosov), ločeno od celovitosti sistema. Razvrstitev intimnega, zasebnega, družbenega in javnega prostora v naselbinah ne predstavlja samo izgrajenega objekta, temveč skupek vidnih in nevidnih poti med posameznimi elementi, ki jih omejujejo prag, točka ali linija prehoda enega območja v drugega (slika 1). Ta je včasih ostro začrtana, včasih pa samo del občutenja, mehke razmejitve z naravnimi elementi.

Logika poindustrijske družbe se usmerja v skladnost z naravo in humanizacijo kulturnih potreb, v estetiko in etiko družbenih sklopov. To pa pomeni ponovno iskanje in poudarek na naravnih osebnih temeljih človeškega življenja – oživljanje družinske in lokalne skupnosti kot primarne skupnosti, v katerem se človeško bitje socializira. Za osebnostni razvoj in socializacijo človeka pa je najpomembnejše izkoriščanje prostega časa, ki je nedvomno povezano s potrošniškimi navadami, s spreminjanjem potrošnje. V bistvu gre za vzorec razvoja z ekonomskimi in socialnimi vzroki in posledicami, ki imajo svoj pomen tudi za planiranje prostora. Sodobni človek si danes prizadeva ta čas izkoristiti tako, da se čim bolj regenerira in pripravi na svoje običajne delovne obveznosti. Delež prostega časa se v odnosu do delovnega časa povečuje: v letu 1950 je bil delež prostega časa 1600 ur proti 2700 delovnim uram; v letu 1990 je bil delež prostega časa 2100 ur proti 2000 uram delovnega časa [Simoneti, 2002: 19].

Za današnji čas je značilna tržna konkurenčnost tudi na področju



Slika 1: Hišne oblike in kultura [povzeto po Rapoportu 1977 in Robertsu 1996].  
 Figure 1: Forms of houses and culture [after Rapoport 1977 and Roberts 1996].

pridelave hrane, kar je v kratkem času razkrilo velike razlike med posameznimi podeželskimi regijami ter med posameznimi kmetijsko usmerjenimi državami. Klasičnim problemom praznjenja in staranja podeželja (zaradi slabih naravnih in gospodarskih razmer ter slabše dostopnosti) so se tako pridružili še problemi ukinjanja delovnih mest v kmetijstvu, zaradi nekonkurenčnosti proizvodnje v posameznih regijah. V prihodnje bo ekonomski razvoj podeželskih območij postal še bolj odvisen od drugih dejavnosti: turizma, gozdarstva, industrije. Te alternativne podeželske dejavnosti bodo na nekaterih območjih nadomestile kmetijstvo, na drugih pa bodo samo dopolnilnega značaja. Z opisanimi strukturnimi spremembami se selijo v podeželski prostor tudi izraziti urbani programi in oblike grajenih vzorcev, saj postaja kmetijstvo obrtniška tržno usmerjena dejavnost in ni več (kot prvotno) usmerjeno v pridelavo hrane.

### Novi gospodarski kompleksi

Vprašanje prostega časa na podeželju ni bilo prisotno tako dolgo, vse dokler je večina prebivalcev živela življenje, ki še ni bilo vezano na "službeni čas", kajti v kmečkem okolju človek ni hodil v službo, temveč je delal doma na svoji zemlji. Ker pa ni bil vezan na nobeno službeno ali uradno uro, kjer bi zapisovali njegov prihod in odhod, pa tudi njegove zamude in izostanke, lahko rečemo, da je imel – zgolj psihološko gledano – zmeraj prosti čas v prvotnem pomenu besede: saj je sam prost gospodar svojega časa [Trstenjak, 1984: 195]. Vendar se danes

tudi kmečki človek zaveda potrebe po prostem času, saj mu ta nudi povezovanje s svetom in hkrati napredovanje v njegovem delovnem procesu (napredek tehnologije in izboljšave dela) – informiranje o dogajanju in novostih. Kakovost življenja in način bivanja v stanovanjski enoti se danes tudi na podeželju, sočasno z urbanim prostorom, stalno spreminjata s pomočjo informiranosti, ki je omogočila vnos avtomatizacije tehnoloških izboljšav. Te naj bi omogočile delovanje in izboljšavo bivalnega okolja na treh področjih: varnost, bivanje in izraževanje s preživljanjem prostega časa.

Bistvo novih bivalnih kompleksov<sup>1</sup> (turističnih, družinskih, obrtnih itd.) temelji na stikanju in sožitju med notranjim prostorom in zunanjo krajino. Vse večji pomen ima ambientalno oblikovanje prostora (sliki 2, 3), ki ga določajo odprtost (povezanost do sosedja je zgolj vizualna), centralni prostor (ognjišče ali dnevna soba itd.), zunanja polodprta bivalna enota (pergola ali terasa itd.), pogled na sadovnjak, naselbina, izpostavljene krajinske dominante, širši prostor idr.

Novi kompleksi so organizirani podobno kot tradicionalni (možnost adicije prostorov), temeljijo pa na organizaciji dela ter neposredni povezavi z zunanjim prostorom. Kakovosti, ki so nekoč ustvarjale center družine (ognjišče ali dnevna soba, pergola ali terasa itd.), so danes del trženja, promocije, gostoljubja. Namenjene so ugodju obiskovalca; družina to ugodje pravzaprav uživa skupaj z obiskovalci, ki ji omogočajo obstoj. Gospodarski objekti "tržno usmerjene obrtne kmetije" so še vedno hlevi,



Slika 2: Sodobna ruralna hiša. Novi obrtni kompleks, ki nadaljuje tradicijo krajine v smislu obdelave površin; primer Movia, Ceglo, Goriška brda. Kljub pomanjkanju "fizične" prisotnosti elementov javnega prostora – trga, ulice ... ima kompleks s širšim kontekstom nedvomno pomen javnega prostora v smislu lokalne razvojne priložnosti.

Slika 3: Vinska klet Brič predstavlja nov proizvodni obrat vina, kjer so v os postavljena nova poslopja, ki nadomeščajo pet starih objektov. Veriga treh objektov, ki so namenjeni različni uporabi (vinska klet, apartmaji za goste in lastnikova rezidenca), se v krajini vizualno povezuje prek vzdolžne pergole, ki spreminja svoj značaj. Lokalna razvojna priložnost (danes že lahko rečemo dejstvo v prostoru, ki je prepoznavno na mednarodni ravni). V tem primeru je gospodarski potencial združen s kakovostjo okolja in estetiko posega.

Figure 2: Modern rural building. A new manufacturing complex that follows the landscape tradition concerning land cultivation (example: Movia, Ceglo, Goriška brda). Despite the lack of "physical" elements of public space – squares, streets etc., in the wider context the complex nevertheless is significant as a public space, in the sense of providing local development opportunities.

Figure 3: The wine cellar Brič is a new wine-production plant where the new axially positioned buildings substitute the five older buildings. The chain of three buildings intended for different uses (wine cellar, apartments for visitors and the owner's residence) are visually joined in the landscape via a transverse pergola of changeable character. It is a local development opportunity (today we can easily say it is a physical fact also recognised on the international level). In this case we are speaking about economic potential joined with quality environment and aesthetics.

predelovalni objekti, seniki, kašče, vinske kleti itd., tem pa so dodani poslovno-administrativni in družabni prostori. Vsi ti prostori vsebujejo tri vrednote: predelovalni prostori imajo vrednost obstoja družine, razni tradicionalni objekti služijo kot kakovost oblikovanja in ambientalno ugodje, administrativni in družabni prostori pa so namenjeni trženju.

Ti "novi" prostorsko-gospodarski kompleksi predstavljajo sodobni generator oblikovanja uporabe in izrabe javnega prostora na podeželju, pri čemer se srečamo z nasprotujočim si pojavom, da njihova distribucija v prostoru ne odgovarja natančno predvidenim sistemom mreženja, temveč odgovarja procesu jedro – periferija, ki omogoča kombinacijo množičnega turizma (časovno omejenega) in stalnega obiskovalca – raziskovalca (slika 4). Ob raziskovanju in iskanju modelov distribucijske mreže v obliki posameznih vzorcev ali celovitih območij se srečamo s problemom abstrakcije dojetega stanja v prostoru. Interakcije med kulturami, načinom bivanja, ekonomsko osnovo in socialno družbo so kompleksne in jih ne moremo razložiti s poenostavljeno ponazoritvijo.

### Prostor in distribucija

"Na območjih (urbani prostor), kjer so primarne in sekundarne aktivnosti specializirane, so terciarne aktivnosti razporejene po prostoru in številčno variirajo na celotnem območju naselbine" [Yeates, Garner, 1971: 159]. Najbolj razširjene so tiste terciarne aktivnosti, ki so povezane z distribucijo in izmenjavo naravnih dobrin in servisnih dejavnosti (ekonomska organizacija družbe). Za številne majhne naselbine, predvsem v kmetijskem okolju, to predstavlja dominantno vlogo in edini razlog za obstoj v prostoru.

V smislu distribucije je v odnosu do vzorcev naselbin najbolj očitna značilnost način, smer distribucije centralnih krajev, v čemer se zrcalita razporejenost in prisotnost ruralnega prebivalstva. V ruralnem okolju se ta odnos prenaša prek stopnje osnovne ravni oskrbe. "V vsakodnevem življenjskem ciklusu v neposredni bližini doma potrebujemo kraj igre predšolskih in mlajših šoloobveznih otrok, kraj za srečevanja, posedanje starejših" [Pogačnik, 2000: 35]. Ta lokus je bil v preteklosti obeležen s krajevnim simbolom (vaška lipa, kapelica, ruralni trg), v sodobnem času pa s kioskom, oglasno tablo, avtobusnim postajališčem ipd.

Koncepti, ki se nanašajo na razčlenjevanje prostora jedro – periferija (odnos urbano – podeželje na ravni slovenskih krajin) ali center – periferija, imajo izhodišča v geopolitiki in ekonomiji in so lahko aplicirani na številne ravni, vse od celotnega sveta in geopolitike kontinentov do lokalnih območij [Roberts, 1996: 48]. Bistvo te trditve zadeva pomen in vlogo jedra, in sicer: centralna regija se razvija kot rezultat prednosti fizičnega konteksta, pa tudi zaradi možne prisotnosti materialnih dobrin (kmetijskih, prisotnosti rudnin, komunikacijskih povezav itn.). Vse to vpliva na dobro ekonomsko osnovo v smislu spodbujanja/možnega razvoja. Jedro postane kraj za višjo izrabo dobrin, izkoriščenja surovih materialov in kapitala. Vse se usmerja v jedro (gravitacija, migracije). Razvoj "jedra" je hkrati v povezavi z uslužnostjo – center kulturnega in političnega življenja. Periferija postane vir surovin in delovne sile.

Koncept jedro – periferija zaobjema dva pomena: lahko identificira kratkotrajne situacije v razvoju posameznih območij





Slika 4, 5: Elementi prostora, ki vse bolj postajajo »razvojna priložnost« – raziskovanje neodkritih prostorov postaja vse bolj značilnost sodobnega turista – raziskovalca (primeri iz Goriških brd).

Figure 4,5: Spatial elements that are becoming "development opportunities" – research of undiscovered places is becoming a modern characteristic of the tourist-researcher (examples from Goriška brda).

naselbin (periferij, mej in mejnih con), kjer naselbine vključujejo značilnosti, ki so lastne samo njim in popolnoma raznolike glede na naselbine v jedru ali srcu regije. Raznolikosti so vse prej kot samo fizično geografske.

Garner B. [Yeates, Garner, 1971] je s stališča geografije kot prostorske znanosti že leta 1964 podal šest splošnih smernic, ki definirajo odnos jedro – periferija: vloga centralnosti v odnosu do okolja/lokacije ter odnos tega do historičnega in sodobnega:

- Prostorska distribucija človekovih aktivnosti se zrcali prek dejavnika distance (oddaljenosti). Ta je odvisna od geografskega položaja v prostoru ter od "razsutosti" aktivnosti po zemeljskem površju, kar izhaja iz dejstva, da koncentracija vsega na eni točki ni možna. Prostorske variacije in diferenciacija območij so osnovnega pomena za prostorski red.
- Velik pomen v prostorskem dogajanju imajo lokalne

odločitve (vpliv na migracije). Gibanje zahteva človekov napor in čas. Zato je poselitev v neposrednem odnosu z namenom stanovanjske uporabe: kmečke naselbine so locirane v bližini rodovitnih zemljišč, urbane – mešane naselbine pa so bolj odvisne od prometnih komunikacij in dostopa do delovnih mest. Oboje je v tesni povezavi z lokacijo javnega programa, uslužnostnih dejavnosti itd.

- Vse lokacije so pod vplivom dostopnosti, ki ni enaka vsem naselbinam. Pojem dostopnosti vključuje "ugodje pripadnosti kraju", vendar tudi to ne predstavlja konstante. To pomeni: izgradnja nove ceste lahko vpliva na spremembo dostopnosti, kar povzroči spremembo gravitacijskega območja določenega predela.
- Z ekonomskega stališča pomeni zgoščevanje dejavnosti in prebivalstva (glede aktivnosti na lokalni ravni) v aglomeraciji prednost, ki je v povezavi s koncentracijo dejavnosti ter širšim trgom porabe in ponudbe. Nukleacijska skupnost, ki je v povezavi s kmetijskim delom, pa je lahko bolj učinkovita pri organizaciji izvoza dobrin.
- Organizacija človekovih aktivnosti sloni na hierarhiji. Obstajajo številne povezave med socialno evolucijo in prostorskim redom, dostopnejše lokacije imajo tendenco po izoblikovanju širših, razvijajočih se naselbin. V historičnem smislu lahko ta proces opazujemo prek menjavanja lastništva naselbin (okupacije); to so kraji, ki so bili pomembni za različna obdobja in različne kulture.
- Človekovo zavzemanje prostora je usmerjeno v iskanje "žariščnih točk". To je osnovno dejstvo koncepta jedro – periferija. Nekatere lokacije (ne samo kraji, temveč tudi celotne regije) so se razvile kot vozliščne točke, ki so pomembne na kateri koli ravni. Ne samo kot hierarhija naselbin, temveč lahko v tem smislu identificiramo hierarhijo regij.

S tem v zvezi dodaja Roberts [1996: 52–53] še sedmo točko:

- Za človekovo odločitev o bivanju v prostoru lahko trdimo, da sloni po eni strani na "lenobi" (čim manj premikanja v prostoru), po drugi pa na "vztrajnosti" (vztrajanje na oddaljeni lokaciji, kljub veliki oddaljenosti). Razlog, ki to opredeljuje, sloni na ekonomiji: gibanje iz naselbine v točko aktivnosti na regijski mreži je draga in zamudna dejavnost, vendar ne neizvedljiva. To pa ni odvisno samo od oddaljenosti v prostoru, temveč ima na lokacijo velik vpliv psihološki vidik (izbor sebi lastnega okolja tudi glede na karakter človeka).

Centralne regije predstavljajo konvergenco predstavljenih usmeritev. Značilnosti teh točk vključujejo pomen dostopnosti lokacije, vlogo naselbine kot aglomeracije (produkcijska moč) in videz kraja z visokim standardom ter obkrožujočo hierarhično celoto. Kot izstopajoči dejavnik, ki jih opredeljuje, je moč vozliščnih točk, ki je odvisna od mreže komunikacij – skupaj z močjo vztrajnosti, z izgradnjo novega družbenega razvoja v odnosu s starim jedrom.

Za razumevanje teh modelov so potrebne izkušnja, domišljija in velika mera previdnosti. Razmišljanje pa mora sloneti na dejstvu, da nekatere naselbine čez čas preživijo, nekatere propadejo, hkrati pa se rodijo tudi nove. V prostoru se procesi odvijajo nesorazmerno, in sicer: bolj ko je prostor osiromašen oz. mu primanjkuje dejavnosti, težje prenese naval in maso enkratnega dogodka ter težje prenese obremenitev. In ne samo

to, če si tovrsten prostor zamišljamo kot rezervirano območje za določeno prireditve, kar bi lahko razumeli kot "oblikovanje javnega prostora – trga", vse bolj bi bila to črna luknja v prostoru brez njej namenjene dejavnosti. Pri tem je pomembno izpostavljeno dejstvo, da študija prostorske distribucije vključuje stabilnost (nespremenljivost), krčenje (redukcijo) in destrukcijo (uničenje), ekspanzijo (širjenje) in adicijo (dodajanje).

### Kontekst prostora ob aplikaciji na Goriška brda

Na sliki 5 so predstavljena Goriška brda (grajena struktura, leta 2002). Ta vizija predstavlja fizično pojavnost vseh

naselbin oziroma naselij, vasi, zaselkov, samotnih objektov. Za raziskovanje javnih prostorov v odnosu do naselbinske strukture je pomembno, da v to fizično pojavnost vnesemo členitev prostora glede na "jezik vzorcev". Posamezne naselbine in njim pripadajoči vzorci so predstavljali vplivno območje posamezne enote, ki se prek mreže oblikuje in združuje ob prometnih koridorjih. Mreža je sestavljena iz razmeroma regularnih enot; razlike se kažejo predvsem v geografskih pogojih, upravni razvitosti ter konfiguraciji terena (v odnosu do prometnih komunikacij). Med posameznimi enotami se oblikujejo območja praznin, ki so strukturirana kot območja med enotami ob



Slika 6: Aplikacija mrežnih modelov na prostor Goriških brd. Pod vplivom združevanja posameznih "pomenskih točk" se je izoblikovala os sever-jug z delnim zamikom (rotirana za 15° v smeri zahoda). To je smer, ki je skoraj pravokotna (zamiki terena) na prometno mrežo in na izoblikovanost slemenskih pomolov. Pravokotno na to smer leži v osrednjem prostoru glavna zgoščitev naselbinskih vzorcev območja, ki se severno in južno redčijo (prelomnica). [vir: Fikfak, 2004].

Figure 6: Application of network models to the area of Goriška brda. Conditioned by the joining of independent "signifying points" a slightly removed (15° rotation to the west) North-South axis emerged. This is the direction that is almost perpendicular to the transport network and the form of ridge promontories. In the central settlement space and perpendicular to this direction lies the main concentration of settlement patterns, whose density recedes in the North and South direction (fault). [Source: Fikfak, 2004].

prometnem koridorju in območja ob meji. Velika gostota vasi navidezno (če na območje gledamo prek vizije obstoječega in ne prek ideje vzorca naselbine) ne ustreza številu naselij in centralnih krajev. Izoblikujejo se tri gravitacijska območja s tremi centralnimi naselji: Dobrovo, Kojško in Kožbana. Vsako od njih ima popolnoma drugačno vlogo v prostoru, zato jih ne moremo enačiti kot enakovredna centralna naselja (npr. točke, kot je Kožbana, so v Spodnjih in Srednjih brdih skoraj vse ostale, razen centralnega naselja). Vendar se s tem hkrati potrjuje dejstvo, da šibkejšje zaledje potrebuje šibkejšje centralno naselje kot močnejše. Hierarhija v prostoru, ki ni zanemarljiva in bo v prihodnosti z vnosom novih točk (novih storitvenih dejavnosti) vplivala na še večjo razliko med severnim in južnim, osrednjim delom območja Brd.

Na ta način sta prikazana distribucija in stanje v prostoru na prelomu v 21. stoletje. To ogrodje predstavlja distribucijo, ki je v podrejenem odnosu z reliefom in osončenjem (teren, postavitev v prostor idr.). Členitev območja Brd na tri podenote postane manj jasna. Vedno bolj izstopajoča je enakomernost severnega in južnega vzorca, ki sta v popolnem nasprotju. Severni je vzorec naselbin v hribovitem predelu Brd, ki po zasnovi ostajajo zaselki in so v postopnem propadanju. Južni vzorec predstavlja vzorec naselbin, ki so enakomerno razpršene od osrednje enote vasi, čez gričevnato območje, do ravninskega predela v vedno manjše oblike vzorca (samotne kmetije). Oba vzorca imata in ohranjata razpoznavno historično zasnovu, ki ni zabrisana z vnosom sodobnih razvojnih dejavnikov. Osrednji del Brd predstavlja preplet nejasnih kombinacij vseh vzorcev. To območje v obdobju zadnjih petdesetih let doživlja največje in najhitrejšje spremembe. Glavna dejavnika, ki vplivata na to spremenljivost, sta osrednja prometna komunikacija ter zaprtost, zaključenost območja (mejno območje, ki onemogoča pretočnost in nadaljevanje vzorcev). Pri tem ne smemo zanemariti dejstva, ki okolju daje globljo, nezamenljivo dimenzijo: fizični faktorji so pomembni v razumevanju ravnotežja nukleacije/disperzije, vendar niso nikoli "neomejeni" v smislu kulturnih vplivov, ki izhajajo iz karakterjev človeških skupnosti/družb [Roberts, 1996: 40].

Fizična pojavnost hierarhije naselbinske strukture v mrežnem sistemu vpliva na odnose med njo in pripadajočim zemljiščem ter uporabnikom prostora. Vloga terena prevladuje v množici raznolikosti, ki so vplivale na izoblikovanost površin in hkrati na človeške aktivnosti; vključuje naravne dobrine iz okolja, kjer se je skozi stoletja razvil določen način življenja.

Način distribucije oskrbnih in servisnih dejavnosti vpliva na prostorsko mrežo in tipe naselbin in odnos med njimi, pri čemer je najbolj očiten način smer razporeditve centralnih krajev v odnosu jedro – periferija. Glede na različen značaj storitvenih dejavnosti, vloga vseh centralnih krajev ni enaka, temveč je med njimi mogoče razlikovati več hierarhičnih stopenj, kot sta npr. opremljenost in število storitvenih dejavnosti. Položaj naselbine pogojuje večje ali manjše stroške in porabo časa za obvladovanje produktivnih površin v okviru vaškega teritorija, medtem ko neposredna povezava z regionalnim prometnim omrežjem pomeni možnost povezovanja s sosednjimi in naselji višje ravni oskrbe. V spletu dejstev in dogajanj v prostoru pa vsakdanji uporabnik predstavlja predvidljiv element, turist – "obiskovalec prireditve" usmerjeni (do določene mere predvidljiv) element, turist – raziskovalec pa generator novih razvojnih priložnosti.

## Opombe

**1** Kmetijski obrat – poljedelska gospodarsko-tehnična organizacijska enota. Ta ima v strukturi drobne, kmečke posesti hkrati lastnosti podjetja, tj. pravne, gospodarske in finančne enote, ki razpolaga z lastnim premoženjem, jamstvom, pravico do gospodarskega odločanja in splošno samostojnostjo v tržnih razmerjih, kolikor to ni omejeno v posameznih obdobjih z različnimi splošnimi, negospodarskimi ukrepi družbene ureditve in državne organizacije. Včasih velja ta enotnost tudi za veliko posest, vendar je lahko pri njej podjetje sestavljeno tudi iz več obratov [Grafenauer, 1970:619].

**2** Primer: teoretična osnova centralnega kraja (hierarhični modeli in odvisnost). Zelo zanimive povezave med realnostjo naselbin, geografijo in modeli najdemo v delu Walterja Christallerja, ki ugotavlja, da veljajo v krajini pri oskrbi prebivalstva določene zakonitosti. Oskrbe funkcije (servisne dejavnosti) se osredotočajo v nekaterih naselbinah, ki so dobro dostopne in povezane z zaledjem. Središča – centralni kraji imajo vplivna območja, ki predstavljajo navezanost prebivalcev na določeno centralno naselbino. Glede na različen značaj storitvenih dejavnosti, ni vloga vseh centralnih krajev enaka, temveč je mogoče med njimi razlikovati več hierarhičnih stopenj, odvisno od njihove opremljenosti in raznovrstnosti storitvenih dejavnosti.

**3** Različne ideje, vizije in modeli, kot so koncept jedro – periferija, model difuzije, model disperznega teritorija ali disperzija urbanega, karakteristike vzorcev, model hierarhije in model odvisnosti; v praksi je nemogoče popolnoma ločiti te modele med seboj, vendar nam ta različna videnja kot celota predstavljajo nerazpoznavno kaotično strukturo, ki v svoji kompleksnosti postaja vedno bolj zanimiva: nestabilnost, nestatičnost in iz tega izhajajoča nepredvidljivost sprememb. Podeželje je nova urbana periferija: nehomogena in nekontinuirana mreža starih in novih vzorcev se križa na podeželju, mu spreminja vlogo, strukturo in videz. V resnici gre za novo fenomenologijo, katere matrice moramo iskati v krizi predhodnih modelov.

**4** Garner, B. J., (1966): *The Internal Structure of retail Nucleations*. Studies in Geography, 12. Evanston: Northwestern University Press.

## Viri in literatura

- Fikfak, A., (2004): *Evolucijske konstante naselbinske kulture v prenovi z aplikacijo na slovenskem Primorju – Goriška brda*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Grafenauer, B., (1970): *Gospodarski obrat kmetije*. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Zgodovina agrarnih panog. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: DZS: 619–651.
- Hunter, C., (1997): *Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm*. *Annals of Tourism Research* 24(4): 850–867.
- Kovač, B., (2002): *Strategija slovenskega turizma 2002–2006*. Vlada Republike Slovenije, Ministrstvo za gospodarstvo. Ljubljana.
- Mihalič, T., (2001): *Turizem kot dejavnik sonaravnega razvoja*. V: Lah, A., Bizjak, (2001): *Turizem in okolje: Slovenija – turistična dežela: turizem kot del gospodarstva in značilnost družbenega standarda, varovanje naravne in kulturne dediščine, urejanje okolja in turističnih krajev, etika odnosov in kakovost, novo razvojno obdobje*, (Zbirka Usklajeno in sonaravno, št. 6, 29–34). Svet za varstvo okolja Republike Slovenije, Ljubljana.
- Roberts, B. K., (1996): *Landscapes of Settlement – Prehistory to the Present*. Routledge. London.
- Simoneti, M., (2002): *Prostočasne dejavnosti in prostorski razvoj Slovenije*. Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana.
- Trstenjak, A., (1984): *Ekološka psihologija: problemi in perspektive*. Gospodarski vestnik, Ljubljana.
- Uran, M., Ovsenik, R., (2006): *Razvojni načrt in usmeritve slovenskega turizma 2007–2011*. UP Turistica.
- Yeates, M. H., Garner, B.J., (1971): *The North American City*. Harper & Row, New York.